

“ПРЕССА, 1901—1916” (PRO DOMO SUA¹)

(Спогади подаються з незначними скороченнями, з дотриманням правопису автора)

Думка про бібліографію періодичних видань Росії початку ХХ ст. виникла у мене в зв'язку з роботою мою над складанням плану українського бібліографічного репертуару ще в 1926—1928 рр. Але я тоді жив і працював у Києві, де для такої капітальної роботи не було відповідних бібліотечних фондів, та й інша тематика відтягала всю мою увагу. Крім того, не було коштів.

До цієї теми думками я повертався часто і почав собі уявляти її конкретніше тоді, коли УНІК взявся до підготовки до друку бібліографії української преси В.А.Ігнатієнка [8]. Тоді в досить частих розмовах з В.М.Іванушкіним [9] та В.А.Ігнатієнком я викладав свої погляди на конечну необхідність цієї роботи, але з причин зрозумілих, вони дивилися на мене, як на мрійника, й жартома хтось з них одного разу сказав, що мені треба було б займатися астрономією, бо маю аж надто великий потяг до неосяжних масштабів, хоч одночасно досить твердо прив'язаний до землі.

З причин зовсім не бібліографічних наприкінці 1934 р. опинився я в Ленінграді й з 16 грудня почав працювати в Консультаційно-бібліографічному секторі [10] Публічної бібліотеки, яким тоді керувала Лідія Йосипівна Олавська. Це була дуже культурна і симпатична людина, що добре розбиралася в невідкладних потребах наукової бібліографії і була не проти того, щоб очолюваний нею сектор, таку роботу провадив. Та поточна робота і недостатність штатів, а може і деяка нерішучість, не давали їй змоги відірвати когось від щоденного обслуговування читачів, щоб доручити розроблення бібліографічної теми академічного плану.

Коли я, прийнятий директором, вперше прийшов до Олавської, то зустріла вона мене дуже приязно й одразу ж сказала, що не хоче завантажувати мене виключно поточною роботою, а сподівається, що коли я достатньо ознайомлюся з роботою сектора в цілому, з його планами, людьми, фондами та трохи оговтаюся в бібліотеці взагалі, то зможу взятися до якої-небудь самостійної теми, і що вона просить вже тепер подумати над тим, що мені було б до душі.

Олавська зробила дуже мудро і тактовно. З одного боку вона не хотіла мене, за яким тягнулася слава політично не зовсім певної людини, садовити на роботу з читачем (бо хто зна, що я там можу зробити й наговорити), а з другого, вона шикодувала мене, бо знала, що за кожним моїм словом і рухом стежитиме не одна пара очей. Крім того, й сама Публічна бібліотека являла собою вельми складний механізм, в якому не можна було розібратися досить швидко. Братися ж за велику самостійну роботу, не знаючи хоча б в загальних рисах, які є фонди (їх взаємовідношення, формальна організація), каталоги, картотеки тощо, було просто неможливо. Крім

того, слід було ознайомитися трохи і з людьми, з якими мав працювати і стикатися.

Я тепер ніяк не пригадаю, що саме робив я перший час. Очевидно, Олавська мені щось з поточної роботи теж доручала робити, але в пам'яті нічого з того не залишилось. Пригадую, що мені було доручено скласти картотеку бібліографії історії революційного руху. Ця робота дала мені можливість ближче познайомитися з співробітниками відділу (сектора). Значна кількість з них були висококваліфіковані робітники, які прекрасно обслуговували читачів, бо знали фонди й були по справжньому культурні люди. Методичні й теоретичні питання нікого з них не цікавили, а тим більш у них не було бажання сідати за кабінетну бібліографічну роботу. Безпосередній зв'язок з читачем, виконання довідок для читача для них була звична, традицією освячена робота, і хоч вони з пошаною говорили про видатних бібліографів та їх бібліографії, але самі не бажали їх створювати. Єдиним винятком була М.В.Сокурова, але вона вже мала свою тему, над якою і працювала потроху [11].

На початку січня 1935 р. я мав з Олавською розмову, яка і вирішила долю роботи. Я просив закріпити за мною тему “Продовження Лісовського”, як ми тоді умовно її сформулювали [12]. Олавська згоду дала, хоч і попередила, що на цю роботу йтиме не повний мій час, бо доведеться ще й закінчувати “Історію рев[олюційного] руху” та й виконувати інші роботи, що можуть виникнути. Домовилися, що на перший час я працюватиму сам, а колись згодом мені можна буде дати й допомогу.

Можливо, ця розмова з Олавською відбулася не в січні, а в грудні. Я зараз не пригадаю, коли Л[ідія] Й[осипівну] було виселено з Ленінграда. Справа в тому, що після вбивства Кірова з Ленінграда почалося масове виселення тисяч людей і Олавській теж було запропоновано виїхати чи в 24 чи в 48 годин. Але так, чи інакше, ця розмова відбулася, і я коротенько виклав план роботи, розрахованої на три роки. Мені самому було ясно, що за три роки таку роботу виконати неможливо, та не наважувався про це говорити вголос, бо боявся, що тему не затвердять. Доводилось свідомо зменшувати термін, хоч і був він зовсім нереальний.

Виселення з Ленінграда Олавської вплинуло на роботу сектора порівнюючи мало, бо плани вже були, висококваліфіковані співробітники прекрасно знали свою роботу, а молодші співробітники прекрасно спрацювалися з старшими, бо колектив був дуже дружним.

Новий зав[ідуючий] сектором Микола Петрович Басов ані в бібліотечних, ані в бібліографічних справах не розбирався, а оскільки був людиною розумною, знаючи, що в секторі роботу добре налагоджено, не наважувався її ламати, і все залишив так, як було за Олавської. Але треба було вести поточну роботу, підписувати різні документи бібліографічного змісту, давати ті або інші вказівки, методичні й практичні поради. Як людина обережна, він всього цього на свою відповідальність робити не хотів і вирішив мене призначити своїм офіційним заступником. Сам він у відділі з'являвся не щодня.

Колектив прийняв мене досить дружно і виїшло так, що обов'язки замзава відбирали у мене порівнюючи не так багато часу і завжди залишалися години для праці над темою.

Історію розроблення методики роботи я досить детально виклав в своїй брошурі “Опыт работы [по составлению библиографии периодических изданий России 1901—1916 гг.]”, виданій 1943 року і повторювати її тут не

¹ Pro domo sua — (букв.) “За свій дім” (лат.); на захист себе і своєї справи

потрібно, бо я маю завданням розповісти про те, що зроблено мною, а не як, бо судитимуть краще по наслідках, а не по моїй розповіді. Я ж маю зафіксувати самі факти. З них і буде видно, чи вправі я бути редактором, чи може я просто один з рядових виконавців.

План складання робочої картотеки я склав без будь-якої поради, бо радитися не було з ким. І перші два місяці працював сам один, не тільки ні з ким не консультуючись, але навіть нікому не говорячи про наслідки. Та насправді нікого це й не цікавило, тим більш мого найближчого начальника М.П.Басова. В березні, а може у квітні 1935 р., коли в робочій картотеці було вже кілька тисяч карток, для мене стало ясно, що працюючи уривками, я зтягну мою роботу надовго. Методика роботи на той час виробилась. Я вже не роздумував над тим, що, звідки та як записувати на карточки і взагалі чітко уявляв собі всі деталі роботи принаймні на рік вперед. Тепер я без страху мав можливість залучати до роботи інших людей, бо знав, що на кожне питання, яке може виникнути в процесі роботи я можу дати конкретну відповідь, подати пораду, і це все не в формі голого наказу зроблю, а методично умотивую.

Підшукуючи собі на допомогу кого-небудь із співробітників відділу, я не захотів брати когось із старих, досвідчених співробітників, бо переконався з неодноразових бесід з ними, що свого досвіду в подібній роботі ніхто з них не має і тим самим мене нічим не збагатить. Більше того вони мають власні, часто шкідливі звички і навички. Спираючись на свій стаж, а це безумовно є аргумент, вони будуть зі мною сперечатися, може навіть просто не слухатись, і це все могло лише пошкодити роботі.

В секторі було кілька молодих співробітників, ще без бібліографічного досвіду, але культурних, розумних, зібних, дисциплінованих. З них я спинився на Люсії Микитівни Беляєвій, яка звертала на себе увагу не тільки швидкою й чіткою роботою, але й тим, що працювала вона не холодно, а з запалом.

Не пригадаю скільки у нас з нею відбулося розмов, але спочатку я посвятив їй в широкі перспективи своєї роботи, а потім вже спитав, чи згодна вона включитися в роботу, знаючи, що це зв'язує її на кілька років. Згоду вона дала, і на весну ми працювали вже вдвох над складанням робочої картотеки. Я не помилюся. З Л.М.Беляєвої незабаром виробився визначний бібліограф. Вона не посоромилася стати мою ученицею і гадаю, що тепер, коли роботу закінчено і вона заслужено визнана крупним творчим бібліографом, вона не відмовиться визнати мене своїм першим учителем бібліографії. Від мене вона взяла не лише план роботи, але й засвоїла основні методи. Я перший познайомив її зі всіма джерелами, розкривши вагу і значення кожного з них.

Справа у нас посувалася дуже швидко, так що на осінь були розписані головні бібліографічні джерела і маючи в руках чималу основу робочої картотеки, можна було починати її зв'язати з фондами ДПБ [13]. Роботу з бібліографічними джерелами другої черги продовжувала Л.М.Беляєва, а на досить нудну роботу, що вимагала великої уважності й точності я посадив двох скромних, бібліографічно необізнаних, але культурних співробітниць Тумарову і Вебель, доручивши їм перехресну звірку робочої картотеки з генеральним каталогом відділу періодики ДПБ.

Інструкція для цієї роботи була розроблена виключно мною, і я щодня переглядав зроблене ними, продовжуючи одночасно разом з Беляєвою поповнювати робочу картотеку. Час було думати про описування, бо поповнення робочої картотеки могло тягнутися ще низку років.

Восени, а може на весну 1936 р. я зробив в ДПБ доповідь, на обговорення якої було закликано весь бібліографічний актив бібліотеки. Щоправда люду прийшло порівнюючи не багато, але обговорення відбулося. Я доповів про план роботи в цілому, зазначив, що розраховано її на три роки і поінформував про

те, що вже зроблено. Закінчив тим, що запропонував на обговорення зразки описів. Коротка інструкція була вже у мене готова, але я вважаючи її ще не до кінця зробленою, її не показав, гадаючи, що зразки для описів для першого разу дадуть більше матеріалу для зауважень.

Збори мою доповідь оцінили позитивно, дехто навіть висловив подив, що робочу картотеку з кількох тисяч карток складено в такий короткий час. Щодо зразків, то дехто з каталогізаторів зробив кілька окремих зауважень-побажань, які торкалися дрібних деталей і не міняли схеми і принципів в цілому.

Басов не дуже довго завідував бібліографічним відділом. Досить швидко його було переведено в бібліотеці на іншу роботу, а на завідувача призначено Алу Валеріанівну Солнцева, яка всі бібліографічні питання доручала розв'язувати мені і зовсім в них не втручалася, а на себе взяла суто адміністративні справи.

Директором бібліотеки був на той час Олександр Христоворович Вольпер. Це типовий політосвітник, який непогано розумівся на масовій роботі. До наукової роботи він ставився не вороже, йому навіть імпонувало, що в бібліотеці провадиться якась там наукова робота, але сам він в неї аж ніяк не втручався й не перешкоджав їй. З ним було розмовляти й працювати легко.

Значно гірше й важче було мати справу з ученим секретарем бібліотеки Яковом Хаймовичем Якобсоном, до якого Вольпер з незрозумілих причин мав майже необмежене довір'я. Це була незрозуміла плутана людина. Цілий день він сидів в кабінеті й без кінця балакав. Завтра він казав цілком протилежне вчорашньому, відмовлявся від своїх слів, давав безкінечні поради, крутив і потай займався різним гешифтами. На одному з таких гешифтів він погорів, і з наказу Смольного його негайно було знято. Але це сталося, здається, на весну 1940 р., а тимчасом він секретарював і, де тільки міг, заважав роботі.

За всяку ціну він намагався поставити ідейним керівником бібліографічної роботи Олександра Давидовича Ейхенгольца, викладача Московського бібліотечного інституту. Проте в самі процеси наукової роботи він не втручався, обмежуючи свій вплив тим, що переконував Вольпера затримувати зростання наших штатів. Він же переконав Вольпера, що слід добитися для бібліографії преси апробації Московського бібліотечного інституту, тобто в значній мірі того ж самого Ейхенгольца.

Я не розповідаю тут про різні методичні питання, які треба було ставити й розв'язувати в ході роботи, бо виклав я це все з достатньою, на мою думку, повнотою в своїй згаданій вже брошурі "Опыт работы..."

Примітки

1. Беляева Л.Н., Зиновьева М.К., Никифоров М.М. Библиография периодических изданий России. 1901—1916 / Под ред. В.М.Барашенкова, О.Д.Голубевой, Н.Я.Морачевского. Т.1—4. — Л., 1958—1961.
2. История Государственной ордена Трудового Красного Знамени Публичной библиотеки имени М.Е.Салтыкова-Щедрина. —Л., 1963. — С. 415.
3. Незадовго до виходу 1-го тому "Библиографии..." Меженко записав до щоденника: "От яка мені дяка за роботу на полі російської бібліографії. А може це історично справедливо, щоб не ліз до чужої хати. Нехай би самі у себе й хазяйнували". — Ін-т літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка. Ф.191. Щоденники Ю.Меженка. Запис від 30 вересня 1957 р.
4. Список перекладів Миколи Іванова див.: Стрішенець Н.В. Бібліографічна спадщина Юрія Меженка. — К., 1997. — С.119—120.

5. Див.: Література про життя, діяльність на творчу спадщину Ю.О.Меженка // Юрій Олексійович Меженко (1892—1969): Матеріали до біографії / Укл. Ігнатова Т.А., Козакова Н.В., Стрішенець Н.В. – К., 1994. – С. 115—119.
6. На ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л.М.Кагановича була, зокрема, направлена, за підписами К.Литвина і І.Золотоверхого (наступного після Меженка директора БАН УРСР) "Докладная записка о научном сборнике Библиотеки Академии наук УССР". Головним редактором збірника був, зрозуміло, Меженко. У записці повідомлялося, що "сборник был задержан в издательстве, так как ряд помещенных в нем статей, имеют серьезные идеологические извращения". Автори записки, докладно розглянувши, вміщену в збірнику, статтю Меженка, присвячену бібліографії української книги, резюмували: "Во всех этих положениях Меженко нетрудно разглядеть националистическую сущность" (НБУ ім. В.Вернадського. Архів Бібліотеки. Оп.1, од зб. 687, с.10—12).
7. Докладніше про життя та діяльність Ю.О.Меженка див.: *Стрішенець Н.В.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 1997. – 144 с.
8. Ігнатієнко Варфоломій Андріанович – нар. у 1892 р. у с.Озеряни Козелецького повіту (нині село належить до Бобровицького р-ну) Чернігівської обл. Нетривалий час (з березня 1921 р.) працював зав. секцією преси Головної Книжкової палати. В УНІК – завідував бібліографічною секцією, де підготував свої головні праці: *Українська преса (1816—1923 рр.): (Іст.-бібліогр. етюд).* – К.: ДВУ, 1926. – 76, [3] с. – (Наук.-попул. б-ка книгознавства / УНІК; За ред. Ю.О.Меженка; Вип.6); *Бібліографія української преси, 1816—1916 / За ред. Ю.Меженка.* – Х.; К.: ДВУ, 1930. – 186, [2] с. – (Тр. Ін-ту книгознавства; Т.4).
- Г.Ковальчук* за архівами ДПУ вдалося з'ясувати, що у 1937 р. В.Ігнатієнко був заарештований за участь (на початку 20-х років) в організації українських соціалістично-революціонерів. Розстріляний 11 листопада 1937 р. Див.: Ковальчук Г. Співробітники УНІК – жертви політичних репресій // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек: Матеріали Міжн. наук. конф. — К., 1997. – С. 131—132.
9. Іванушкін Василь Михайлович – співробітник УНІК: з кінця 1933 по травень 1936 р. – директор Бібліотеки Всеукраїнської Академії наук (нині Національна бібліотека України ім.В.І.Вернадського).
10. У тексті Ю.Меженка Консультаційно-бібліографічний відділ (рос. скорочення КБО) називається спочатку сектором. Можливо, відділом він став згодом.
11. Сокурова Міліца Венедиктівна працювала над анотованим покажчиком бібліографії російської бібліографії, перші 5 примірників якого були надруковані якраз на початку війни, влітку 1941 р. Весь тираж вийшов вже в 1944 р.: Сокурова М.В. Общие библиографии книг гражданской печати, 1708—1937 / Под ред. А.Д.Эйхенгольца. – Л., 1944. – 192 с. – (Библиогр. русской библиографии. Под ред. Ю.А.Меженко. Т.1).
Покажчик був захищений М.В.Сокуровою в Московському бібліотечному інституті як кандидатська дисертація.
12. Мається на увазі продовження праці Миколи Михайловича Лісовського «Библиография русской периодической печати, 1703—1900» (Пг., 1915).
13. ДПБ – Державна Публічна бібліотека ім. М.Є.Салтикова-Щедріна.

“ПРЕССА, 1901—1916” (PRO DOMO SUA)¹

Коли мною було вироблено досить повну інструкцію, перевірену на практиці більш як сотні газет і журналів, коли я почував, що маю достатню кількість емпіричних аргументів, щоб оборонити кожен з її пунктів, я погодився з Вольпером і Якобсоном, що тепер вже можна їхати до Москви, щоб викласти свій план роботи і послухати критику, яка мала бути досить суворою. У квітні 1939 р. виїхали до Москви Вольпер, я і М.В.Сокурова, яка мала також доповідати про свою роботу. Здається з нами їздив і Якобсон.

Катедра бібліографії зустріла мій план в цілому дуже прихильно. Особливо позитивно оцінював роботу Богдан Степанович Боднарський [14], який з властивою йому доброзичливістю сказав, що роботи ця має перевищити своїми якостями бібліографію Лісовського. Декілька критичних зауважень зробили декотрі з виступаючих, але все це торкалося деталей. В цілому ж план було повністю ухвалено, апробовано. Як трохи згодом мені від балакуна Якобсова стало відомо, Вольпер, перебуваючи в Москві, запропонував Ейхенгольцеві взяти на себе редагування бібліографії преси, але той не погодився, мотивуючи тим, що робота лише розпочата, а згодом, коли вона наблизитиметься до кінця, можна буде над цим поміркувати. Як можна бачити Ейхенгольц реально дивився на справу.

Після цієї наради в Москві в ДПБ стали на роботу над бібліографією преси дивитися доброзичливо і не дуже обмежували мене. Я мав можливість перевести на постійну роботу в групу ще кількох співробітників, яких навчив працювати за моїми методами і планом. Група сформувалася в такому складі: Л.М.Беляєва, М.К.Зінов'єва, Л.О.Шохор-Троцька, і Є.М.Тумарова. З цих чотирьох лише Зінов'єва мала чималий бібліографічний стаж,

та і то по обслуговуванню читачів на довідковому пункті. Був з неї уважний, точний робітник, але мало ініціативний. Найкращим творчим робітником була Л.М.Беляєва: завжди ініціативна, гаряча, працювала вона справді самовіддано, енергійно і надзвичайно швидко, продуктивно. Вся робота була організована так, що кожна описана назва обов'язково переглядалася мною, і сам опис проходив через мою редакцію.

Така організація праці хоч дуже завантажувала мене, але зате гарантувала одноманітність і послідовність.

Доводилось для цього майже всі вечори проводити в бібліотеці. Проте, я не міг відмовитись від цього, бо боявся, що це вплине на якість самої роботи. Особливо я відчув відповідальність тоді, коли почали ми випускати блоккарт і тим самим давали передплатникам нашим в руки матеріал для причепливої критики [15].

Мушу з приємністю констатувати, що бібліотечні й бібліографічні кола зустріли роботу й особливо вихід блоккарту дуже прихильно й високо розцінювали якість виконання. За цілий час я не пригадаю жодної негативної оцінки або критики з недружніх позицій.

Так було до середини 1941 р., коли почалася Велика Вітчизняна війна. На той час із 10 тис. назв вже було описано приблизно 1800, а надруковано блоккартом 1500. Всі методичні труднощі були позаду і для мене було ясно, що працюючи в такому складі група зможе закінчити роботу через п'ять років. Мої плани поділяла вся група і, бачачи недалекий кінець, працювала дуже дружно.

Війна перервала роботу на довгий час. Коли влітку 1945 р. робота почала відновлюватись, я від'їздив до Києва, а Беляєва повернулася з евакуації тяжко хворою. Тумарова

¹ Продовження. Початок (коментарі, примітки та передмова Н.Стришенець). Див. Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 9. — С. 5.

померла під час блокади від дистрофії. Залишилися Зінов'єва і Шохор-Троцька. З них остання була хоч і чесним, сумлінним працівником, але за віком і за стажем була молодшою, до того ж недостатньо уважною до філігранної обробки своїх записів. Вона потребувала завжди пильного постійного контролю.

Перед від'їздом до Києва, я мав довгу розмову з директором ДПБ Оленою Пилипівною Єгоренковою. Внаслідок цієї розмови (вона, звичайно, торкалася роботи бібліографічного відділу в цілому, а не лише групи) очолювати групу було призначено Л.М.Беляєву, а її заступником М.К.Зінов'єву.

Після війни відбудовчий період в бібліотеці проходить не гладко. Її трясла справжня пропасниця. Мінялися директори, їх зами, заві бібліографічного відділу. Мій зв'язок з групою не урвався. Згідно з писаним договором, я лишався головним консультантом і редактором і здійснювати нагляд мав не лише заочно, листуванням, а й систематичними приїздами до Ленінграда. Це було реально, доки директором була Єгоренкова. Вона цілком довіряла моєму бібліографічному досвіду. Але коли ненадовго прийшов Усов, а його змінив Л.Л.Раков, стан в бібліотеці змінився на гірше і то значно.

Особливо справи заплуталися тоді, коли Раков призначив своїм замом по науковій частині Михайла Аркадійовича Бріскмана, людину нечесну, хитру, крутія, інтригана, кар'єриста і безпринципного кон'юнктуриста. Але розповідь послідовно.

Після мого від'їзду завом групи призначено було Л.М.Беляєву, а 7 червня 1945 р. зі мною було підписано договір на те, що я продовжую редагувати цю роботу. Беляєва довго і тяжко хворіла і в 1945—1946 рр. могла працювати лише уривками. Як слід вона на роботу повернулася, після санаторного лікування наприкінці 1946 р. Поки її не було Зінов'єва підтримувала зі мною регулярний листовий зв'язок, надсилаючи мені на редакцію всі матеріали й постійно радилася в усіх методичних питаннях. Таким чином, хоч технічно це було не зовсім просто, я продовжував справу в такому ж плані як розпочав.

Керував відділом Мих[айло] Мих[олайович] Куфасєв, який покладаючись на мене, абсолютно не втручався в хід цієї роботи. Але незабаром очолив відділ Віктор Ісидорович Гранський і ціла картина змінилася. В кожному співробітнику він бачив прихованого ворога і завжди робив навпаки. Досить було кому висловити по роботі якусь думку, щоб Гранський дав розпорядження виконувати все цілком протилежне. Свою діяльність як завідуючий бібліографічним відділом він розпочав з того, що наказав секретареві відділу весь архів відділу знищити. На утиль, таким чином, пішли всі протоколи, звіти, плани, розрахунки, листування. Історія відділу мала розпочатися з самого Гранського.

Оскільки Раков на бібліотечних і бібліографічних справах не розумівся, то він цілковито покладався на Бріскмана, а той разом з Гранським почав повертати бібліографічну роботу на свій кшталт. В бібліографічному відділі запанував комерційний дух. (На цій комерції Гранський нагрівав руки). В центрі уваги були договори з заводами, яким за гроші надсилали картки поточної бібліографічної інформації. Наукова бібліографічна робота була занедбана в тому числі й "Пресса". У мене зберігаються листи Зінов'євої, в яких вона наводить факти, як сама каже "хамського" ставлення і до співробітників групи і до роботи як такої.

Але оскільки я юридично, згідно з договором залишався редактором, то самих принципів і методів роботи не ламали. Щоб розв'язати собі руки, Бріскман і Гранський вирішили мене усунути.

У травні 1947 р. я одержав з ДПБ листа, в якому просили мене вказати кількох осіб, які, на мою думку, можуть мене замінити, а до листа було додано нового договору, згідно з яким я мав би виконувати обов'язки консультанта.

31 травня 1947 р. я відправив договора назад не підписаним, а до Бріскмана написав напівофіційного листа.

На це Бріскман мені відповів, що взагалі в бібліотеці є тенденція усунути мене від роботи з пресою, що він ворог цієї тенденції і єдина можливість не розірвати зі мною остаточно, це компроміс – консультації, який він мені "як щирий друг" пропонує прийняти. Не важко було зрозуміти, що ці "тенденції" очолював Гранський. Листом від 30 червня до Бріскмана я категорично відмовився підписати договора і написав: "Ближайшие месяцы покажут насколько ГПБ справится с работой. Буду рад, если без моего участия все будет идти хорошо".

Треба сказати, що це в той час, коли я вважався редактором, була зроблена спроба зламати все зроблене і поставити все догори ногами. У лютому 1947 р. К.Д.Муратова [16] підтримана Г.Г.Фірсовим (на той час він був після Усова директором ДПБ), подала "довідну записку", в якій пропонувала прискорити роботу, для чого на її думку слід було: 1) відмовитися від детального опису; 2) переглянути питання про абетковий порядок основного ряду і готувати не загальну бібліографію преси, а кілька томів галузевих. Крім цих пропозицій в доповідній записці було кілька дрібніших, які грали роль димової завіси і прикривали руїницьку ідею.

2 березня у Фірсова відбулася нарада. Оскільки Муратову ніхто не підтримав, то і Фірсов, який взагалі був проти цієї роботи, як і проти кожної бібліографії, підсумовуючи нараду сказав, що буде вжито заходів до відновлення видання блоккарта, залишиться абетковим основний ряд, буде створено комісію для перегляду інструкції в бік скорочення деяких елементів. Таким чином ця нарада нічого в принципі не змінила.

Коли я відмовився від ролі консультанта, інакше кажучи розірвав юридичний зв'язок з групою, то це збіглося саме з тим часом, коли у мене почалися непорозуміння з АН УРСР. Ісакович [17] і Гривівська [18], виживаючи мене з бібліотеки, відрядили до Ленінграда Адаменко [19], а вона мала завданням скомпромметувати мене в очах адміністрації ДПБ, чого блискуче досягла.

В грудні 1947 р. перед ліквідацією своїх київських справ, я приїхав до Ленінграда і мав з директором Раковим розмову. Він одверто сказав мені, що включити мене до штату ДПБ не може.

Але очевидно сам Раков та його заступник Медведєв не відчували до мене особистої ворожості. Гадаю, що це було під впливом настроїв багатьох співробітників ДПБ і зокрема КБО (див. прим.10), які дуже часто виявляли своє до мене дружнє ставлення.

Маю віддати справедливість, що це ставлення дирекції не змінилось на гірше, принаймні на зовні, навіть після одної розмови, де я себе поводить досить різко. А справа була така.

Наприкінці грудня 1947 р. я приїздив до Ленінграда з'ясувати можливість повороту. Тут я довідався, що 4 грудня відбулася нарада, на якій бібліографію преси було запропоновано друкувати на картках міжнародного формату, а для описання прийняти інструкцію для рекаталогізації. Фірсов і Ц.А.Озерова на цьому настоювали, але з причин технічної неможливості вирішено лише значно спростити інструкцію.

На цей час завідуючою КБО була Журавльова З.Г., а її зам. Гранський. Прочитавши протокол цієї наради (копія його у мене є), і довідавшись подробиці від Беляєвої та Зінов'євої, я неймовірно обурився. З Журавльовою я знайомий не був і з нею розмови не мав, але тут же наговорив прикростей Гранському, Бріскману і Фірсову, якого випадково зустрів на антресолях, де містилося КБО. Говорив я дуже різко і тепер пригаду, що не зовсім коректно, особливо з Фірсовим, якого завжди справедливо вважав за нерозумну, ворожу до бібліографії людину. Гадаю, що ці різкі розмови були відомі

багато кому з робітників бібліотеки й, безумовно, в тому числі й Ракову.

Отже, співробітником ДПБ я не став, але з ініціативи Гранського (він мав значний вплив на Журавльову і на дирекцію) зі мною було складено договора на "Предварительный список". Договора було підписано 24 грудня 1947 р. Отже з того від'їзду до Києва минуло два з половиною роки. За цей час весь тягар роботи лежав на плечах Л.М.Беляєвої та М.К.Зінов'євої, які в повсякденних сутичках з адміністрацією героїчно боролися за право роботи на існування, відстоювали вироблені й перевірені часом методи й організаційні форми, готували кадри, продовжували описувати.

Особливо активною завжди була Беляєва, яка своїм гарячим ставленням, принциповістю й рішучістю в дискусіях зробила багато доброго. На мою думку, в значній мірі завдяки їй, робота в основному збереглася в тому вигляді, яка є. Вона уміла переконувати начальство, уміла вчити молодших.

З кадрами в групі справа стояла нелегко. До групи на цей час крім Беляєвої та Зінов'євої входили: Н.А.Адольф, Г.Б.Розенблюм, Л.М.Шишко, І.Г.Шапіро, Л.О.Шохор-Троцька. Гадаю, що для історії не зашкодить знати про них.

Справжнім повноцінним співробітником була Ніна Августинівна Адольф – культурна, швидка в роботі, точна, розумна жінка, яка трохи пізніше загинула від пістряка. Любов Михайлівна Шишко – уважна до роботи й досить точна, але дуже формальна. Як людина вона мала тяжку вдачу. Ірина Григорівна Шапіро тільки-но скінчила університет. Жодної роботи не знала, а від бібліографічної нудилася. Вчитися не хотіла, була неуважна, неточна, робила чимало помилок. Працювала з неохотою. Лідія Олександрівна Шохор-Троцька працювала в групі ще з 1939 р. Робота її цікавила мало. Вона робила помилки, потребувала постійного контролю і то уважного, бо могла понаписувати багато такого, що не відповідало дійсності. Проте треба сказати, що всі ці співробітники були досить дисципліновані і безумовно не склочні, бо навіть образливість і дивацтва Шишко не впливали на роботу колективу.

Всього цього не можна сказати про Гилея Борисовича Розенблюма. Він був родичем Л.С.Франкфурт, яка використовуючи своє службове становище (учений секретар бібліотеки), улаштувала його в бібліотеку, щоб він не їхав по нутівці університету. Вона одразу себе поставила так, що він мав їй доносити про все, що робиться в бібліографічному відділі. Коли їй казати, що він (тобто Розенблюм) погано працює, вона відповідала: "Вы моего мальчика не обижайте" і не звертала уваги на скарги.

Почуваючи себе під міцним захистом, Розенблюм вже через місяць на виробничій нараді виступив з критикою інструкції, організації роботи і планів групи. Хоч його словам значення не надали, але їй відсічі цей нахаба не дістав. Це призвело до того, що він знахабнів безмірно, погано працював і уцух трохи лише після того, як Франкфурт було заарештовано, і він зрозумів, що його дирекція не підтримує. Працювати краще він не став і, використовуючи своє становище комсомольця, постійно робив критичні зауваження на адресу Зінов'євої та Беляєвої, обвинувачуючи їх в заниженні планів тощо.

З таким колективом працювати було нелегко. І ускладнювалася робота тим, що дирекція нічим не допомагала, а постійно докоряла в повільному темпі і вимагала швидкого закінчення.

Так стояла справа в групі на той час, коли зі мною було підписано договора на складання "Предварительного списка".

З цим виданням вийшла історія, яку варто зберегти для нащадків. В договорі було передбачено всі можливі і неможливі випадки, і скрізь я фігурував як автор, якого ДПБ зобов'язувалась забезпечити всіма необхідними матеріалами, а "автор об'язується представити ГБП роботу в совершенно

готовом для печати виде и составленную в соответствии с утвержденным планом не позднее, чем через два месяца после получения необходимых материалов из ГПБ".

Маючи таких прекрасних робітників, як Беляєва та Зінов'єва, з якими до того ж у мене були прекрасні дружні стосунки, я міг спокійно підписувати договір. Поки готувався рукопис гостро постало питання "повноти". Після дискусії в неширокому колі було вирішено робити його максимально повним. Договора було підписано у грудні 1947 р., і поки я жив у Києві, група "Прессы" швидкими темпами копіювала робочу картотеку. Копіювали: Бєляєва, Адольф, Шишко. Скопійовані картки вони розкладали не в порядку алфавіту, а в топографічному. План цілої роботи розробив я сам. У березні 1948 р. я переїхав з Києва до Ленінграда і оскільки не мав ще посади, щодня по 5–6 годин витрачав на перевірку зробленого і переглядаючи кожну картку встановлював і записував всі взаємозв'язки. Потім я захворів і коли повернувся з лікарні, мені додому приносили коробки з картками.

Коли рукопис було відруковано на машинці, я вчитав його і написав невелику передмову "Від упорядника", в якій стисло виклав історію і принципи цього списку і пояснення, як ним користуватися. Все йшло гладко. Рукописа одразу здали до друкарні і дістали дозвіл Міськкліту друкувати обмеженим тиражем не для продажу, а для поширення за списками, затвердженими дирекцією. Коли вже були прочитані мною дві коректи і треба було давати титульну сторінку, мені Журавльова (зав[ідувач]КБО) сказала, що не вважає мене за автора, мотивуючи це так: для копіювання картотеки бібліотека дала своїх співробітників; коли складалася картотека, то я (тобто Меженко) був співробітником бібліотеки і ця робота була моїм службовим обов'язком; під час читання коректи книги за підчитчика була Зінов'єва; друкували рукописа бібліотечні друкарки. Отже, автором є власне бібліотека.

Така аргументація мене не переконала, і я пішов до Ракова (директор). Той сказав, що він цілком поділяє думку Журавльової, а до цих двох приєднався Медведєв (зам. дир[ектора]). Вони настоювали на тому, що я не маю права вважати себе за автора, що складено зі мною "Договора" з помилковою формулою (автор), але вони не заперечують, щоб у передмові було сказано, що саме в цій роботі є мого. Тільки і передмова не повинна бути підписана мною.

Я заявив, що передам справу до суду, який і встановить хто справжній автор. Такі розмови тягнулися більш як тиждень. Нарешті Раков і Медведєв (вони в цій справі завжди розмовляли зі мною обоє разом) сказали, що до суду вони не підуть, а просто відмовляться від друкування книги. Не було сумніву, що Морачевський, як зав[ідувачий] видавництвом бібліотеки, перелякав їх моїм іменем, як одіозним. Меженко, мовляв, мав тікати з України, на "библіотечном совещании" в березні 1948 р. мене лайно за моє ставлення до рекомендаційної бібліографії, і що взагалі цей "Предварительный список" тільки неприємностей їм всім наробить.

Раков, бібліографічний невіглас, дуже боявся Олішева і на згадуваному "совещании" виступив з пропозицією складати списки рекомендованої літератури для академіків [20]. Звичайно Раков легко злякався і з переляку, рятуючи себе від фіктивної загрози, міг піти на що завгодно, щоб не випустити книжку, списавши великі від того збитки. Ракова підтримували Медведєв і Фірсов, а за мотузку їх всіх смикав Морачевський, який на протязі двох тижнів, поки веліся ці перемови, просто уникав зі мною зустрічатися. А він же тоді був зав[ідувачий] видавництвом.

Отже справу було дирекцією поставлено так, що доля книжки залежала від мене, чи поступлюся я своїм самолюбством чи ні. Я поступився, і книжка вийшла. Книжка мала успіх. Її високо оцінювали всі, і навіть Раков якось сказав

мені, що хоч він і не сподівався на добру оцінку і не розуміє, що там в ній корисного, але дуже вдоволений, що співпраця ДПБ зі мною дала такі позитивні наслідки.

Знуцання з мене, проте, не спинилося. За договором я мав одержати 10 авторських примірників, а мені з наказу Ракова видано було лише 2. Раков мені пояснив це тим, що книжка є напівспецхронівська, і я не можу мати такої кількості її на руках. Бібліотека вісім примірників, належних мені розішле тим особам, на яких я вказу. Довелося піти на комбінацію. Я домовився з декількома добрими знайомими, що я вказу їх адреси, а вони мені повернуть книгу, яка їм не було потрібна. З восьми адрес чотири було таких підставних, а чотири правильних.

Примітки

14. Боднарський Богдан Степанович (1874—1968) – російський бібліограф, з 1910 р. секретар, а з 1920 по 1929 р. – голова Російського бібліографічного товариства, редактор журналу «Библиографические известия» (1913—1929). На той час – викладач Московського бібліотечного інституту. Протягом багатьох років з Меженком його єднала професійна дружба і духовна приязнь, чому сприяло, можливо, і те, що родом Боднарський був з України, з м.Радзівілова Волинської обл.
 15. У 1939 р. було розпочато видання бібліографії російської періодики у вигляді блоккартного каталогу, який надсилався у великі бібліотеки та переплатникам. На картках великого формату докладно характеризувалось кожне періодичне видання.
 16. Муратова Ксенія Дмитрівна – співробітниця ДПБ ім. М.С.Салтикова-Щедріна, відома як автор бібліографічних посібників з російської літератури та літературознавства.
 17. Ісакович Володимир Миколайович – секретар партійного комітету АН УРСР.
 18. Грибовська Катерина Михайлівна — секретар партійної організації Бібліотеки Академії наук, зав. відділом комплектування. Після звільнення Меженка з посади директора певний час виконувала обов'язки директора Бібліотеки. В записці “Причини, заставивши мене подати заявлення об освободженні от обязанностей директора Библиотеки Академии наук УССР” Меженко описує роль К.Грибовської в його звільненні. (Копія документа є у автора публікації). Нам видається ця роль дещо перебільшеною, адже Грибовська була все ж лише виконавцем волі інших, владних людей, людей, які уособлювали систему.
 19. Адаменко Анастасія Григорівна – завідувача відділом спецфондів БАН УРСР.
 20. Олішев Василь Григорович – директор Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна у 1943—1953 рр. На Всеросійській нараді бібліотечних працівників (23—29 березня 1948 р.) виступив із доповіддю “О роли рекомендательной библиографии в руководстве чтением и самообразованием”. Основні її положення були відразу видрукувані в газеті “Правда” (4 квітня 1948 р.). Л.Л.Раков виступав на нараді по доповіді В.Г.Олішева. Див.: Всероссийское совещание библиотечных работников. – М., 1948. – С. 71—75.
- Олішеву належать і інші доповіді та статті, присвячені стану і завданням рекомендаційної бібліографії.

“ПРЕССА, 1901—1916” (PRO DOMO SUA)¹

Вихід з друку “Предварительного списка” ніяк не вплинув на хід роботи з самою бібліографією. Щоправда Беляєва іноді казала, що вона побоюється, щоб дирекція не зліквідувала групу, пояснивши тим, що для науки мовляв

досить і “Предв[арительного] списка”, але я не поділяв тих побоювань, і вони не справдилися.

Але керівництво бібліотеки, не розуміючи ні ваги цієї бібліографії, ні складності в її створенні, на всіх нарадах, засіданнях і в щоденній роботі, вимагало прискорення темпів і

¹ Закінчення. Початок (коментарі, примітки та передмова Н.Стрішенець). Див. Вісн. Кн. палати. — 1998. — № 9. — С. 5—8.; № 10 — С. 7—10.

не давало в групу нових робітників. Це примушувало Зінов'єву і Беляєву йти на дрібні поступки і в деяких пунктах спрощувати, а іноді вносити такі зміни, що безумовно знижували якість бібліографії. Так було вирішено, що для скорочення розмірів опису, ініціали редакторів і видавців розкриті будуть не в основному ряді, а в іменному ключі [21]. Виходила нісенітниця: основні відомості треба буде шукати не в основному ряді, а в ключі, що робило основний ряд неповним, а ключу надавало невластиві його природі якості.

Крім того дирекція кілька разів досить гостро ставила питання про повноту та ідеологічну направленість всієї роботи в цілому. Питання ці обговорювались не раз на вузьких і на широким нарадах і нарешті в 1950 р. було вирішено, що бібліографія має бути повна, але всі видання за нечисленним винятком суто наукових повинні мати характеристики. Зрозуміло, що це в першу чергу стосувалося всіх газет і крім того приблизно 50% журналів.

На цю роботу по писанню характеристик було призначено Івана Івановича Кореля – стару, кволу людину і до того ж принципового неробу. Він на свою роботу дивився як на тихий затишок. На роботі половину часу або спав, схиливши голову на газету, або займався склочними справам. Г.Б.Розенблюма він зненавидів з першого ж дня і досить швидко досяг того, що той мав піти з бібліотеки. Що ж стосується "характеристик", то він писав їх по 2–3 на день. Одержуючи 1500 крб. місячно, він давав пересічно 50–60 "характеристик", що складало вартість однієї 25 крб. А "характеристики" здебільшого були дуже стислі: "Газета опозиційного направлення без якої-либо партійної окраски", "Орган черносотенно-монархического направлення", "Журнал пошло-юмористического характера, рассчитанный на обывателя". Треба сказати правду – не всі його характеристики були такі не складні. Іноді доводилося йому добре полатати голову, щоб дати політичну оцінку якійсь газеті, проте в цілому це справи не міняло.

Група працювала в плані повної, не вибіркової бібліографії, прикриваючи свою "об'єктивістську" природу цими непотрібними характеристиками, як параваном. Дирекція була більш-менш спокійна принаймні в цьому. Але було ще одне питання, яке час від часу, як пропасниця трясло всю роботу.

Блоккарт, що виходив ще за моїх часів, не було забуто, особливо про нього згадали, коли Книжкова палата почала на картках міжнародного формату випускати свою бібліографію журналів радянського періоду. Тоді ті ж співробітники ДПБ, які вороже ставились до всякої бібліографії і визнавали тільки каталогізацію (Фірсов, Ц.А.Озерова, С.Кожевников, Корольова тощо) почали вимагати, щоб і "Прессу" друкувати на таких самих картках і схедографічну форму підпорядкувати правилам каталогізації.

Проте всі дрібні перешкоди не спинили роботу групи "Прессы". Віддаючи належне Беляєвій та Зінов'євій треба визнати, що вони уперто продовжували описування і хоч нешвидко роботу посували вперед. В процесі роботи постійно виникали різні питання методичного характеру, конкретні питання, пов'язані з описуванням того або іншого видання. Здебільшого всі вони були розв'язані при моїх консультації. Я заходив майже щодня до кімнати групи, і там завжди чекали на мене купка книжок, карток і низка запитань.

Це була неофіційна робота консультанта-редактора. Так тягнулося до 1955/56 рр., коли в бібліотеці мого імені вже не боялися і навіть запропонували мені перейти до них в

штат. Я тоді рішуче відмовився і погодився працювати в групі за договором, бо не хотів втрачати тих пільг, що їх мав як пенсіонер, тобто вільна, незалежна людина. На той час "Прессу" передали з бібліографічного відділу до так званого "Отдела печатных работ", на чолі якого стояв молодий, легковажний, трохи самозакоханий Олександр Сергійович Мильников, який на бібліографії розумівся, як вовк на зорях. Хлопець він може й непоганий, але кар'єрович і то не дуже принциповий.

До мене він завжди виявляв ознаки пошани, закликав на різні наради, досить часто радівся зі мною в окремих бібліографічних питаннях і охоче погодився з тим, що група "Прессы" закликала мене раз-у-раз на тимчасову платню роботу.

Таким чином, зв'язок зі мною як консультантом узаконювався і набував юридичної форми. За договором, проте, я працював не лише як консультант, а ще і як бібліограф-виконавець, якому доручали описувати такі складні видання, як "Протоколи" й "Труды".

Коли у 1957 р. вже зовсім близько було видно кінець роботі, Мильников досить часто казав і мені особисто, і у себе у відділі, що мені буде доручено дирекцією редагування роботи в цілому, що він це вже погодив з дирекцією. Такі заяви офіційного характеру дали право групі просити мене розробити план роботи над "ключами" [див. 21], які мали складати окремих том. Я розробив детальний план, його було обговорено і прийнято групою. Отже, методика роботи у всіх її частинах і тут моя. Крім того, я підготував, маючи А.М.Богатирьову за підручну, картотеку для топохронологічного ключа. А це малося на увазі складання предметного ключа цілком покласти на мене, для чого я вже почав підготовчу роботу.

Коли залишалось до кінця роботи мені як рік, дирекція бібліотеки почала шукати для неї видавця. Спочатку листувалися з "Госполитиздатом". Пропонуючи, бібліотека вказувала на мене, як на одного із редакторів. "Госполитиздат" спочатку погодився, але згодом, після того, як зробили вони калькуляцію, визнали видання "нерельтабельним" і відмовилися. Бібліотека звернулася до Книжкової палати, і там одразу погодилися видавати. Було складено договора. Я не знаю, чи було його підписано, але знаю, що в листуванні я фігурував, як один із членів редколегії. А взагалі за договором виходило, що склад редколегії пропонує бібліотека, а затверджує його Палата.

Все, здавалося, складається добре, але в цю справу втрутився Морачевський, той самий, який вже не раз виступав на різних нарадах в дирекції бібліотеки із різноманітними пропозиціями щодо "Прессы". У всіх цих пропозиціях спільним було те, що вони мали не сприяти, а шкідити роботі. На цей раз пропозицією Морачевського в дирекції зустріли прихильно. Дирекція написала до Палати листа, що редакція "Прессы" складатиметься з трьох осіб (Барашенков, Голубева, Морачевський), з якими Палата і має скласти договори на оплату редакторської роботи.

Палата відмовилася від такого складу редколегії, вимагаючи, щоб там був і я. Беляєва і Никифоров подали до дирекції доповідну записку, в якій вказували на необхідність виключити мене, але Барашенков викликав їх і заявив, що Меженко є прихильник повної бібліографії, а робота в повному вигляді видаватися не може, бо в ній є і релігійні, і порнографічні видання і взагалі такі, яких не слід згадувати. Інспіратором цього був Морачевський, який сам в цьому

зізнавався, а його підтримував Мильников, який в той час був секретарем парторганізації ДПБ.

Беляєва для того, щоб паралізувати наміри дирекції видати неповну бібліографію, зробила все, що було в її силах. Вона широко інформувала не лише співробітників бібліотеки, а й наукові кола Ленінграда і Москви про думку Морачевського — Барашенкова, і це дало позитивні наслідки. Палата відмовилася видавати бібліографію, в якій Морачевський зробить відбір. До дирекції надійшло кілька листів з протестами; з Морачевським і Барашенковим різні люди мали розмови, гостро засуджуючи їх плані.

Прошло місяців зо два. За цей час Барашенков з'їздив до Москви і в Міністерстві дістав гроші на видання "Прессы" в друкарні самої бібліотеки. Щоправда, члени редколегії програли на тому, що гонарару за редагування вони не одержували, бо це входило в їх службовий обов'язок. Але гроші вони сподівалися одержати як премію за цінну наукову роботу.

Морачевський переглянув перший том, нічого не допоміг, і в такому вигляді, як його підготувала до друку Беляєва, він пішов до друкарні. Фактично роботи редколегії там нема ні

на 1%. Оскільки Морачевський і Барашенков все ж таки боялися політичних звинувачень в об'єктивістській повноті, то вирішено, що видання це до продажу не піде, а тираж йому буде лише 1000 примірників [22].

Все, що я тут виклав, не складає навіть десятої частини, того, що слід було б розповісти для тих, хто цікавиться історією бібліографії. Проте я не мав завданням подавати повну картину, а лише стисло хотів зафіксувати основне про свою участь у цій роботі. Можливо, хтось колись читатиме цього зошита і захоче знати всю цю справу докладніше. Він знайде для цього багатий матеріал в листах Л.М.Беляєвої і моїх до Б.С.Боднарського, який близько до серця брав інтереси роботи в цілому і окремих її виконавців.

Ленінград. Липень—серпень 1958 р.

Примітки:

21. Ключ – допоміжний покажчик.
22. Видання вийшло тиражем 2 тис. примірників.